

Łukasz J. KORPOROWICZ*

POŚREDNIE WYKORZYSTANIE PRAWA RZYMSKIEGO W TZW. TRAKTACIE O PRAWIE (S. TH. I–II, QQ. 90–97) ŚW. TOMASZA Z AKWINU

(Streszczenie)

Przedmiotem artykułu jest zagadnienie pośredniego wykorzystania prawa rzymskiego przez św. Tomasza w tzw. *Traktacie o prawie*. Pomimo iż Akwinata odwoływał się do autorytetu wielu autorów starożytnych – tak pogańskich, jak i chrześcijańskich – to jedynie w pismach św. Izydora z Sewilli odnaleźć można wpływ myśli prawników rzymskich.

Słowa kluczowe: św. Tomasz z Akwinu; św. Izydor z Sewilli; prawo rzymskie; recepcja

1. Wprowadzenie

Oprócz bezpośrednich cytatów zaczerpniętych ze źródeł prawa rzymskiego¹, jego elementów poszukiwać można także wśród innych argumentów wykorzystanych przez św. Tomasza w trakcie pracy nad *Traktatem o prawie*. W kwestiach od 90 do 97 *prima secundae Summy teologicznej*² odnaleźć można odwołania do pism następujących autorów: Arystotelesa, św. Augustyna, św. Bazylego Wielkiego,

* Dr, Uniwersytet Łódzki, Wydział Prawa i Administracji, Katedra Prawa Rzymskiego; świecki dominikanin; e-mail: lkorporowicz@wpia.uni.lodz.pl

¹ Zagadnienie to omówiono uprzednio w artykule: **L.J. Korporowicz**, *Bezpośrednie wykorzystanie prawa rzymskiego w tzw. Traktacie o prawie (S. Th. I–II, qq. 90–97) św. Tomasza z Akwinu*, *Studia Prawno-Ekonomiczne* 2017/102, s. 37–51.

² W artykule wykorzystano następującą edycję *Summy teologicznej: Sancti Thomae Aquinatis, Opera Omnia*, t. 7, *Prima Secundae Summae Theologiae a Quaestiones LXXI ad Quaestionem CXIV*, Typographia Polyglotta S.C. de Propaganda Fide, Romae 1892.

Boecjusza, Cezara, Cyclerona, św. Hilarego z Poitiers, św. Izydora z Sewilli, św. Jana Damasceńskiego, Piotra Lombarda, Pseudo-Katona oraz Walahfrida Strabona.

Przyglądając się powyższej liście myślicieli starożytnych i średniowiecznych, możliwe jest wskazanie kilku, w pismach których odnaleźć można informacje na temat porządku prawnego Rzymian. Są to św. Augustyn, Cycleron oraz św. Izydor z Sewilli. Pobieżny przegląd treści zawartych w *Traktacie o prawie* pozwala jednak stwierdzić, iż autorem, którego myśl została wyjątkowo obszernie recypowana przez Akwinatę na potrzeby jego własnego tekstu, był św. Izydor z Sewilli. Z tego też względu wydaje się uzasadnione rozpoczęcie dalszych rozważań od przyjrzenia się sposobowi wykorzystania przez św. Tomasza pism hiszpańskiego biskupa.

2. *Etymologiarum sive Originum XX libri*³ św. Izydora z Sewilli

Znaczenie pism św. Izydora dla świata średniowiecznego jest trudne do przecenienia. Uważano je za wyczerpujące źródło wiedzy o otaczającym świecie. We współczesnej literaturze odnaleźć można z kolei opinie, wedle których *Etymologiarum sive Originum* było pierwszą średniowieczną encyklopedią⁴. Święty biskup Sewilli – jako wzorcowy reprezentant nauki średniowiecznej – zajmował się wszystkimi dziedzinami wiedzy, stąd zrozumiałe jest, iż wiele miejsca poświęcił także prawu⁵. O wartości zebranego przez Izydora materiału świadczy fakt, iż posłużył się nim Gracjan, pracując nad *Dekretem*⁶. Z tych względów nie dziwi również wykorzystanie pism Izydora przez św. Tomasza. Łącznie w *Traktacie o prawie* odnaleźć można osiemnaście niezależnych powołań Ojca

³ W artykule wykorzystano edycję *Etymologii* autorstwa **W.M. Lindsaya**, *Isidori Hispalensis Episcopi. Etymologiarum sive Originum Libri XX*, t. I, *libros I–X continens*, Oxornia 1911.

⁴ **P. Stein**, *Roman Law in European History*, Cambridge University Press, Cambridge 1999, s. 41; **T. Krynicka**, *Izydor z Sewilli*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2007, s. 60.

⁵ Zagadnienia dotyczące prawa i ustawodawstwa zgromadzone zostały przez Izydora w następujących częściach *Etymologii*: II, 10; V, 1–27; IX, 3–7.

⁶ Na temat źródeł wykorzystywanych przez Gracjana w trakcie prac nad *Decretum* zob. **Gratian**, *The Treatise on Laws (Decretum DD. 1–20). With the Ordinary Gloss*, tłum. A. Thompson, J. Gordley, The Catholic University of America Press, Washington D.C. 1993, s. xiii. W przedmiocie niniejszego artykułu zob. również **Th. Mayer-Maly**, *Isidor – Gratian – Thomas: Stationen einer allgemeinen Rechtslehre*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung 1994/80, s. 490–500.

Kościoła, z tym, że tylko raz – w kwestii 97⁷ – Akwinata nie odwołał się do *Etymologiarum*, lecz do stosunkowo mało znanej pracy *Synonyma (De lamentatione animae peccatricis)*. Liczba wykorzystanych fragmentów nie została w *Traktacie* rozłożona równomiernie. Jest to następstwo faktu, iż św. Tomasz zdecydował się dwukrotnie uczynić argumenty podnoszone przez Izydora głównym tematem artykułów zamieszczonych w kwestii 95. Noszą one odpowiednio tytuły: *Utrum Isidorus convenienter qualitate legis positivae describat* oraz *Utrum Isidorus convenienter ponat divisionem humanarum legum*.

Warto odnieść się jeszcze do zagadnienia znajomości prawa rzymskiego przez samego Izydora. Trzeba przede wszystkim zauważyć, że poświęcił on wiele uwagi prawu starożytnych Rzymian, jednak jego twórczość nie zdradza wpływów kodyfikacji justyniańskiej⁸. Trudno przypuszczać, aby żyjący na przełomie VI i VII wieku kościelny hierarcha nie słyszał o prawodawczej działalności Justynian. Tak należałoby jednak interpretować brak zamieszczenia imienia cesarza w wykazie wielkich prawodawców, których Izydor wskazał na początku księgi *De legibus et temporibus*⁹.

Należy założyć zatem, iż swoją wiedzę na temat prawa rzymskiego Izydor czerpał z poklasycznych wyciągów z pism rzymskich jurystów, przede wszystkim Gaiusa, Ulpiana i Paulusa¹⁰ oraz z wulgarnych kodyfikacji prawa rzymskiego (*leges Romanae barbarorum*), np. Brewiarza Alaryka. Dostęp do pierwszej grupy źródeł musiał być w wizygockiej Hiszpanii stosunkowo łatwy, zważywszy na silną tendencję do romanizacji tamtejszego lokalnego prawa¹¹, czego wyrazem była z kolei wspomniana kodyfikacja. Obraz prawa przedstawiony przez biskupa Sewilli jest zatem obrazem zwulgaryzowanego prawa rzymskiego. Jego dzieło

⁷ S. Th. I–II, q. 97, a. 3, ad. arg. 1.

⁸ Zob. **J. de Churruca**, *Las Instituciones de Gayo en San Isidoro de Sevilla*, Publicaciones de la Universidad de Deusto, Bilbao 1975, s. 137. Odmienną opinię przedstawił **L. Wenger**, *Die Quellen der Römischen Rechts*, Adolf Holzhausens NFG, Wien 1953, s. 213. Zestawienie argumentów odnoszących się do pytania o znajomość kodyfikacji justyniańskiej przez św. Izydora zebrali **V. Yarza Urquiola** i **F.J. Andrés Santos** we wstępie do *Isidoro de Sevilla. Etimologías. Libro V. De legibus – De temporibus*, Les Belles Lettres, Paris 2013, s. xxiii–xxxii.

⁹ *Isid., Etym.* V, 1.

¹⁰ Przegląd poglądów dotyczących źródeł, którymi posługiwał się Izydor, przedstawia **R. Mentaxa**, *Algunas consideraciones sobre los crimina, en particular contra el estado, en las Etimologías de Isodoro (Et. 5,26)*, Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis 1997/65, s. 398. Zob. również rozważania **J. de Churruca**, *Presupuestos para el estudio de las fuentes jurídicas de Isidoro de Sevilla*, Anuario de Historia del Derecho Español 1973/43, s. 429–444.

¹¹ Por. **J. de Jesús Ledesma Uribe**, *El Derecho Romano en los Primeros Siglos de la Europa Medieval*, Jurídica. Anuario del Departamento de Derecho de la Universidad Iberoamericana 1973/5, s. 346–351.

nie dotyczy prawa jako pewnej idei, lecz konkretnego porządku prawnego, co zasadniczo różni Izydora od Tomasza. Widać to na przykładzie rozdziałów *De instrumentis legalibus* i *De rebus*, w których zamieszczony został wykład najważniejszych instytucji rzymskiego prawa prywatnego¹².

W analizowanym *Traktacie o prawie* po raz pierwszy odwołanie do św. Izydora pojawia się w artykule drugim kwestii 90, w którym Akwinata podejmuje pytanie o relację łączącą prawo i dobro wspólne. Stawiając trudności, wskazuje on¹³, iż Izydor stwierdza, że *si ratione lex constat, lex erit omne iam quod ratione constiterit*¹⁴. Dominikański teolog dokonuje ciekawego zabiegu – natychmiast po wskazaniu trudności podnosi argument *sed contra*¹⁵, w którym również odwołuje się do pracy hiszpańskiego biskupa. Izydor stwierdził bowiem, że prawo nie jest ustanawiane dla prywatnej korzyści, lecz dla pożytku obywateli (*nullo privato commodo, sed pro communi civium utilitate conscripta*¹⁶). To ostatnie sformułowanie może być uznane za wariant wypowiedzi Ulpiana, który zachował się w pierwszej księdze Digestów, gdzie rzymski jurysta zauważa, iż *iura non in singulas personas, sed generaliter constituuntur*¹⁷.

W takim samym użyciu – argument *sed contra* – pojawia się kolejny cytat zaczerpnięty z *Etymologiarum*¹⁸. W artykule trzecim tej samej kwestii Akwinata przywołuje inny fragment autorstwa Ojca Kościoła: *lex est constitutio populi, qua maiores natu simul cum plebibus aliquid sanxerunt*¹⁹. Wątpliwość pojawiła się w związku z pytaniem, które dominikanin stawia, zastanawiając się, czy każda osoba jest zdolna tworzyć prawo. Użyte przez Izydora sformułowanie nie znajduje wprawdzie bezpośredniego odpowiednika w źródłach prawa rzymskiego, lecz istnieje możliwość wskazania kilku potencjalnych źródeł inspiracji Ojca Kościoła. Po pierwsze, mógł on opierać się na myśli Gaiusa, który w *Instytucjach* stwierdza: *lex est, quod populus iubet atque constituit*²⁰. Po drugie, pewne podobieństwo dostrzec można w sformułowaniu Papiniana: *lex est commune praeceptum, virorum prudentium consultum*²¹. Theo Mayer-Maly zauważa z kolei, że

¹² Isid., *Etym.* V, 24–25.

¹³ S. Th. I–II, q. 90, a. 2, arg. 3.

¹⁴ Isid., *Etym.* V, 3, 4 = II, 10, 3.

¹⁵ S. Th. I–II, q. 90, a. 2, s.c.

¹⁶ Isid., *Etym.* V, 21 = II, 10, 6.

¹⁷ D. 1, 3, 8 (*Ulpianus libro tertio ad Sabinum*).

¹⁸ S. Th. I–II, q. 90, a. 3, s.c.

¹⁹ Isid., *Etym.* V, 10 = II, 10.

²⁰ G. 1, 3.

²¹ D. 1, 3, 1 (*Papinianus libro primo definitionum*).

terminy *maiores natu* oraz *sancire aliquid* nie pojawiają się w tekstach jurystów okresu klasycznego, co może oznaczać ich późne, wulgarne pochodzenie²². Być może wpływ na pojawienie się tych sformułowań w *Etymologii*, a z pewnością pierwszego z nich, miała znajomość Wulgaty przez św. Izydora. Pojęcie *maiores natu* pojawia się bowiem w łacińskim przekładzie Biblii kilkakrotnie, w tym w *Dziejach Apostolskich*²³ jako określenie starszyzny Izraela.

Po raz ostatni, w kwestii 90 autorytet św. Izydora powołany został w *ad argumentum* do artykułu czwartego. Teolog zastanawia się, czy prawo obowiązuje jedynie w chwili jego ogłoszenia, czy również jego wiążący charakter obejmuje zdarzenia przyszłe. Odpowiadając na tę wątpliwość, Tomasz wskazał, że obowiązywanie prawa w przyszłości wynika z trwałości tego, co jest zapisane (*per firmitatem scripturae*)²⁴. Dodaje ponadto, iż potwierdzają to słowa św. Izydora, który twierdził: *lex a legendo vocata est, quia scripta est*²⁵. Warto zauważyć, iż św. Tomasz wskazał, że źródłem jego wiedzy na ten temat jest księga druga *Etymologii*, nie zaś, jak można byłoby przypuszczać, księga piąta: *De legibus et temporibus*. Dominikanin pisze wprost: *Unde Isidorus dicit, in II Etymol.* Może to oznaczać, iż przygotowując całą kwestię 90, Tomasz korzystał ze stosunkowo krótkiego rozdziału dziesiątego (*De lege*), zawartego w księdze drugiej *Etymologiarum*, zatytułowanej *De rethorica et dialectica*.

Po raz kolejny Akwinata korzysta z *Etymologii* w artykule drugim kwestii 92, gdzie omawia problem właściwego przypisania prawu jego funkcji. Cytat pochodzący od Izydora zawarty został w *sed contra*²⁶ i brzmi: *Omnis lex aut permittit aliquid, ut: 'Vir fortis petat praemium', aut vetat, ut: 'Sacrarum virginum nuptias nulli petere liceat', aut punit, ut: 'Qui caedem fecerit, capite plectatur'*²⁷. Powołany fragment stanowi wyimek z rozdziału dziewiętnastego księgi piątej *Etymologii*, w którym Izydor pyta: „Co może ustawa?” (*Quid possit lex?*). Co prawda w zacytowanym fragmencie Akwinata opuścił ostatnie zdanie (*Eius enim praemio aut poena vita moderatur humana*), jednak wydaje się, że nie miało to większego znaczenia dla jego rozważań. Nie ulega ponadto wątpliwości, iż zacerpnięty od Izydora *passus* stanowi nawiązanie do inicjującego całą kwestię

²² Th. Mayer-Maly, *op. cit.*, s. 495.

²³ *Act.* 22, 5. Ponadto m.in.: *Lev.* 9, 1; *Num.* 11, 30; *Deut.* 29, 10.

²⁴ S. Th. I-II, q. 90, a. 4, ad. arg. 3.

²⁵ *Isid.*, *Etym.* II, 10, 1 = V, 3, 2.

²⁶ S. Th. I-II, q. 92, a. 2, s.c.

²⁷ *Isid.*, *Etym.* V, 19.

92 wyliczenia pochodzącego od Modesty: *legis virtus haec est imperare vetare permittere punire*²⁸.

W kwestii 94 odwołanie do św. Izydora pojawia się jeden raz, w *sed contra* artykułu czwartego. Zastanawiając się, czy prawo naturalne jest nadane wszystkim ludziom i po przedstawieniu argumentów zaczerpniętych z *Decretum* Gracjana, Listu św. Pawła do Rzymian, *Etyki nikomachejskiej* Arystotelesa oraz odwołując się do jednego ze swoich własnych twierdzeń, św. Tomasz konstatuje ostatecznie: *Isidorus dicit [...], ius naturale est commune omnium nationum*²⁹.

Najwięcej przywołań fragmentów autorstwa św. Izydora odnaleźć można w kwestii 95, na co uprzednio już wskazywano. Po raz pierwszy w artykule pierwszym dotyczącym pytania o pożyteczność ustanawiania praw ludzkich, św. Tomasz użył jako *sed contra*³⁰ argumentu zaczerpniętego z *Etymologiarum*: *factae sunt [...] leges ut earum metu humana coerceatur audacia, tutaque sit inter improbos innocentia, et in ipsis improbis formidato supplicio refrenetur nocendi facultas*³¹.

W kolejnym artykule pojawia się krótkie odwołanie do *Etymologii*, tym razem jednak bez odnośnego cytatu: *ius positivum dividitur contra ius naturale, ut patet per Isidorum, in libro Etymol*³². W edycjach krytycznych *Sumy* wskazuje się, iż św. Tomasz odwołał się w tym miejscu do opinii Izydora, który stwierdza: *ius autem naturale [est], aut civile, aut gentium*³³. Podział ten jest osadzony w tradycji prawa rzymskiego i odnaleziony może być już w pismach Ulpiana, który stwierdza: *privatum ius tripertitum est: collectum etenim est ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus*³⁴. Następnie przejęty został on również do Instytucji Justyniana, gdzie odnaleźć można tytuł *De iure naturali gentium et civili*³⁵.

²⁸ D. 1, 3, 7 (*Modestinus libro I regularum*). Na temat obu wypowiedzi por. **G. Viaregno**, *Un confronto tra Modestino e Isidoro sulle facultà della lege*, w: **G. Bassanelli Sommariva**, **S. Tarozzi** (red.), *Ravenna Capitale. Uno sguardo ad Occidente. Romani e Goti – Isidoro di Siviglia*, Maggioli Editore, Santarcangelo di Romagna 2012, s. 117–127.

²⁹ S. Th. I–II, q. 94, a. 4, s.c. = Isid., *Etym.* V, 4, 1.

³⁰ S. Th. I–II, q. 95, a. 1, s.c.

³¹ Isid., *Etym.*, V, 20. Na ten temat zob. **Ł.J. Korporowicz**, *op. cit.*, s. 47.

³² S. Th. I–II, q. 95, a. 2, arg. 2. Na temat zestawienia prawa naturalnego z *ius civile* i *ius gentium* u św. Tomasza zob. **M. Łuszczczyńska**, *‘Ubi ratio, ibi ius’*. *Doktryna prawna świętego Tomasza z Akwinu*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2013, s. 131–133.

³³ Isid., *Etym.* V, 4, 1.

³⁴ D. 1, 1, 1, 2 (*Ulpianus libro primo institutionum*).

³⁵ I. 1, 2.

Jak wspomniano wcześniej, autorytet Izydora z Sewilli okazał się być tak duży, iż artykuły trzeci i czwarty kwestii 95 zostały w całości poświęcone analizie poglądów hiszpańskiego biskupa. Artykuł trzeci noszący tytuł *Utrum Isidorus convenienter qualitate legis positivae describat* stanowi próbę ustosunkowania się do twierdzeń zawartych w rozdziale dwudziestym pierwszym księgi piątej *Etymologii: erit lex honesta, iusta, possibilis, secundum naturam, secundum conseuetudinem patriae, loco temporique conveniens, necessaria, utilis, manifesta quoque, ne aliquid per obscuritatem in captionem contineat, nullo privato commodo, sed pro communi civium utilitate conscripta*³⁶.

Naturalnie wśród argumentów wymienianych w tym artykule odnaleźć można odwołanie do *Etymologii*. Akwinata stwierdza bowiem, iż *lex scripta, secundum Isidorum, contra consuetudinem dividitur*³⁷. Sformułowanie to nie znajduje bezpośredniego odzwierciedlenia w pismach Izydora, jednak koresponduje z jego rozważaniami na temat różnic między prawem (*ius*), ustawami (*leges*) i zwyczajami (*mores*)³⁸. Trudno wskazywać w tym kontekście konkretne rzymskie źródło, które miałyby być podstawą powyższego wyliczenia. Można jednak zauważyć, iż Gaius w swoim podręczniku relacjonował, iż wszyscy ludzie rządzą się ustawami (*leges*) oraz zwyczajami (*mores*), które częściowo ustanowione są przez ich własne prawo, częściowo przez prawo wspólne wszystkim ludziom (*partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur*)³⁹. W *sed contra* omawianego artykułu św. Tomasz stwierdza zaś: *sed contra est auctoritas ipsius Isidori*.

Także w odpowiedzi udzielanej na postawione argumenty dominikanin odwołuje się do autorytetu Ojca Kościoła. Wskazać można, iż zarówno wydawcy *Leoniny*, jak i Włodzimierz Galewicz w swoim tłumaczeniu nie opatrzyli tych odwołań stosownym przypisem. Po pierwsze, po wskazaniu za Modestynem, iż celem prawa ludzkiego jest *utilitas hominum*⁴⁰, Akwianta dodaje, że dla św. Izydora przesłankami prawa są: zgodność z religią (*religioni congruat*), służba dyscyplinie (*disciplinae conveniat*) oraz pomaganie w osiągnięciu szczęścia (*saluti proficiat*)⁴¹. Warunki te zostały zaczerpnięte przez św. Tomasza z tego samego rozdziału księgi piątej Izydora, z której pochodziło przywołane w argumentacie

³⁶ S. Th. I-II, q. 95, a. 3. Izydor kończy ten fragment w nieco inny sposób, pisząc: *sed pro communi civium utilitate conscripta* (Isid., *Etym.*, V. 21).

³⁷ S. Th. I-II, q. 95, a. 3, arg. 3.

³⁸ Isid., *Etym.* V, 3, 2. = II, 10, 1. Por. J. Budziszewski, *Commentary on Thomas Aquinas's Treatise on Law*, Cambridge University Press, Cambridge 2014, s. 325.

³⁹ G. 1, 1 = D. 1, 1, 9 (*Gaius libro primo institutionum*).

⁴⁰ Por. L.J. Korporowicz, *op. cit.*, s. 46.

⁴¹ Isid., *Etym.*, V, 3, 4.

trzecim rozróżnienie na *lex scripta* i *consuetudo*. Odnosząc się do trzech warunków postawionych przez hiszpańskiego biskupa, dominikanin szczegółowo je analizuje. Ich interpretacji służą inne wypowiedzi Izydora. Wskazuje zatem Tomasz, że *lex* (ustawa) powinna być *honesta, iusta, possibilis, secundum naturam, secundum consuetudinem patriae, loco temporisque conveniens*, co odpowiada części cech, które Izydor formułuje, udzielając odpowiedzi na pytanie o to, jakie powinno być prawo⁴². Akwinata dodaje również, że według hiszpańskiego hierarchy prawo jest sprawiedliwe i ma to odpowiadać stwierdzeniu, że ludzka dyscyplina zależy od *ordo rationis*. Choć sformułowanie na temat prawa sprawiedliwego zgodne jest z rozważaniami zawartymi w trzecim rozdziale księgi piątej *Etymologii*⁴³, to już uwaga św. Tomasza o rozrządzeniu rozumu traktowana musi być raczej jako jego własna interpretacja, skoro wskazuje się, iż to właśnie dominikanin odpowiada za jej wprowadzenie do definicji ustawy⁴⁴. Ewentualnie dostrzec można w tym sformułowaniu nawiązanie do przekonania Izydora, iż rozum zabezpiecza (zapewnia) przestrzeganie ustaw (*legem ratio commendat*)⁴⁵. Wreszcie Akwinata kończy swoją wypowiedź, wymieniając dalej Izydorowe cechy prawa, których nie wymienił wcześniej. Zauważa zatem, iż *lex* powinna być również *necessaria* oraz *utilis*.

Także artykuł czwarty stał się obszerną interpretacją myśli biskupa Sewilli. Tomasz pyta w nim *Utrum Isidorus convenienter ponat divisionem humanarum legum?* Stawiając trudność zauważył, iż wydaje się, że podział prawa zaproponowany przez Izydora nie jest prawidłowy. Podziałem tym jest przywoływana już wcześniej klasyfikacja: *ius naturale, ius civile i ius gentium*. W argumentie pierwszym⁴⁶ Tomasz zauważa niespójność Izydorowej myśli. Wskazuje, że prawem narodów *omnes fere gentes utuntur*⁴⁷, a jednocześnie dostrzega, że prawo naturalne jest *commune omnium nationum*⁴⁸. W kolejnym argumentie⁴⁹ – dotyczącym mocy

⁴² Isid., *Etym.*, V, 21.

⁴³ Isid., *Etym.*, V, 3, 1.

⁴⁴ Więcej na ten temat zob. T. Galkowski, *Dylematy wokół ustawy kanonicznej (I) – ordinatio rationis czy fidei w świetle encykliki Fides et ratio*, *Prawo Kanoniczne* 2015/58/3, s. 16–21. Por. również O. Robleda, *La noción tomística de la Ley en relacion con las ideas romanas*, *Gregorianum* 1967/48, s. 292–301 i R. Sobański, *Nauki podstawowe prawa kanonicznego*, t. 1, *Teoria prawa kościelnego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2001, s. 45–49.

⁴⁵ Isid., *Etym.*, V, 3, 3.

⁴⁶ S.Th. I–II, q. 95, a. 4, arg. 1.

⁴⁷ Isid., *Etym.*, V, 6.

⁴⁸ Isid., *Etym.*, V, 4, 1.

⁴⁹ S. Th. I–II, q. 95, a. 4, arg. 2.

obowiązywania prawa – Tomasz wylicza *leges, plebiscita, senatusconsulta et alia huiusmodi quae ponit*. Z lektury Izydorowego tekstu wiadomo, iż wskazanymi pozostałymi aktami są *constitutionibus principum et edictis, sive prudentium responsis*⁵⁰. Wyliczenie to w sposób wyraźny nawiązuje do tradycji prawa rzymskiego i w zasadzie w takiej samej postaci (różnice mają jedynie charakter stylistyczny) odnaleźć można je w *Instytucjach* Gaiusa⁵¹. Dalej w argumentacie trzecim⁵², Akwinata przywołuje definiowane przez Izydora *ius militare*⁵³ oraz *ius publicum*⁵⁴. Ostatecznie dominikanin stwierdza⁵⁵, że św. Izydor postępuje niewłaściwie, nazywając niektóre ustawy od imion ich prawodawców (*ex nominibus legislatorum*). Jako przykłady wskazuje *lex Cornelia* oraz *lex Falcidia*, o których informacje znalazły się w piętnastym rozdziale księgi piątej *Etymologii*⁵⁶. Swoje wstępne rozważania Tomasz kończy znamienym stwierdzeniem: *in contrarium auctoritas Isidori sufficiat*⁵⁷.

Przeprowadzone przez Akwinatę wyliczenie argumentów wydaje się być szczególnie ciekawe ze względu na podejmowany w niniejszym opracowaniu temat. Trzeba bowiem stwierdzić, że wszystkie argumenty dotyczą ściśle prawa rzymskiego, nie zaś prawa jako takiego. Dominikanin musiał zdawać sobie z tego sprawę, skoro Izydor zatytułował jeden z rozdziałów: *sit ius Quiritum?* Interesujący jest jednak sposób, w jaki średniowieczny uczony przystosował techniczne określenia źródeł prawa rzymskiego do potrzeb swoich rozważań. Formułując odpowiedź, wskazywał, iż ustanawianie prawa ludzkiego należy do tego, kto rządzi daną społecznością. Zestawiając zatem arystotelesowskie formy rządów ze źródłami prawa rzymskiego, stwierdził, że monarchia posługuje się *constitutiones*, w systemie arystokratycznym wydawane są *responsa prudentium* oraz *senatusconsulta*, oligarchia rządzi się za pomocą *ius praetorium, quod etiam honorarium dicitur*, zaś rządy demokratyczne wydają *plebiscita*⁵⁸. Na koniec Akwinata dodał, że najlepszą formą rządów jest taka, która stanowi

⁵⁰ Isid., *Etym.*, V, 9, 2.

⁵¹ Por. J. de Churruga, *En torno al concepto de "ius civile" en San Isidoro*, Estudios de Deusto 1975/22, s. 108–109.

⁵² S. Th. I-II, q. 95, a. 4, arg. 3.

⁵³ Isid., *Etym.*, V, 7.

⁵⁴ Isid., *Etym.*, V, 8. Na temat drobnej różnicy znaczeniowej między sformułowaniem św. Izydora i św. Tomasza zob. J. Budziszewski, *op. cit.*, s. 335.

⁵⁵ S. Th. I-II, q. 95, a. 4, arg. 4.

⁵⁶ Isid., *Etym.*, V, 15, 1–2.

⁵⁷ S. Th. I-II, q. 95, a. 4, s.c.

⁵⁸ S. Th. I-II, q. 95, a. 4, co.

zmieszanie wszystkich wcześniejszych. Zdaniem Tomasza prawo ustanawiane jest wówczas przez starszych wraz z ludem. Sformułowanie to jest w rzeczywistości Izydorową definicją ustawy: *Lex est constitutio populi, qua maiores natu simul cum plebibus aliquid sanxerunt*⁵⁹, która zdaniem Juan de Churruca stanowi zwulgaryzowaną wersję definicji ustawy, zamieszczoną w *Instytucjach* Justyniana⁶⁰. To mogłoby wprawdzie oznaczać, iż św. Izydor znał dzieło Justyniana. Bardziej prawdopodobne wydaje się jednak, że zarówno kodyfikatorzy justyniańscy, jak i biskup Sewilli korzystali z tego samego, dla współczesnej nauki zaginionego, starszego źródła.

Trzeba ponadto zauważyć, że powyższe wyliczenie wskazuje na to, iż św. Tomasz korzystał w tym miejscu nie tylko z *Etymologii*, gdyż Izydor nie wymienia nigdzie w swoim dziele prawa pretorskiego⁶¹. Potwierdza to również ostatnia część odpowiedzi, w której Akwinata odwołuje się do czwartego argumentu tej kwestii. Mówiąc bowiem o nazywaniu niektórych ustaw od imion ich twórców, dominikanin wskazał, że czynione jest to ze względu na materię, której dotyczy dana ustawa, jak np. *lex Iulia de adulteriis* czy *lex Cornelia de sicariis*. Zaskakujące okazuje się być jednak, iż Izydor nie posłużył się dookreśleniami ustaw, a jedynie wskazał, że pośród licznych rodzajów ustaw wymienić można *consulares, tribuniciae, Iuliae, Corneliae*⁶².

Do *Etymologii* św. Tomasz sięgnął również w pierwszym artykule kwestii 96, gdzie zastanawiał się nad przedmiotem *lex humana*. Udzielając odpowiedzi na postawione argumenty, zauważył⁶³, iż *nullo privato commodo, sed pro communi utilitate civium lex debet esse conscripta*, co stanowi parafrazę słów św. Izydora⁶⁴. Należy wskazać ponadto, iż fragment ten koresponduje z wypowiedzią Ulpiana, który w komentarzu do pism Sabinusa stwierdził, iż *iura non in singulas personas, sed generaliter constituuntur*⁶⁵.

Oprócz powyższych odwołań do *Etymologiarum*, św. Tomasz przywołał jeden raz jeszcze inne dzieło św. Izydora – *Synonyma (De lamentatione animae*

⁵⁹ Isid., *Etym.*, V, 10.

⁶⁰ I. 1, 2, 4. J. de Churruca, *Las Instituciones...*, s. 34–35.

⁶¹ Prawdopodobnie Akwinata skorzystał w tym miejscu z definicji prawa pretorskiego autorstwa Papiniana, która została dołączona do tytułu *De iustitia et iure* Digestów (D. 1, 1, 7, 1): **Ius praetorium est, quod praetores introduxerunt adiuvandi vel supplendi vel corrigendi iuris civilis gratia propter utilitatem publicam. Quod et honorarium dicitur ad honorem praetorum sic nominatum.**

⁶² Isid., *Etym.*, V, 15, 1.

⁶³ S. Th. I–II, q. 96, a. 1, co.

⁶⁴ Isid., *Etym.*, V, 21.

⁶⁵ D. 1, 3, 8 (*Ulpianus libro tertio ad Sabinum*).

peccatricis). Rozważając w artykule trzecim kwestii 97 problem zwyczaju i możliwości nabrania przezeń mocy prawa⁶⁶, Akwinata stwierdza⁶⁷: *dicit enim Isidorus, in Synonym.: Usus auctoritati cedit: pravum usum lex et ratio vincat*⁶⁸.

3. Inni autorzy

Pośród innych autorów, których pisma zostały przez św. Tomasza wykorzystane w *Traktacie o prawie*, uwagę zwracają szczególnie dwie postaci – Cynceron oraz św. Augustyn. Można byłoby przypuszczać, iż w argumentach pochodzących od tych myślicieli wystąpiły nawiązania do prawa rzymskiego. Cynceron był bowiem mówcą zaangażowanym w liczne procesy sądowe, jak również, ze względu na prowadzoną działalność polityczną, był dobrze obeznany z prawami swojego państwa⁶⁹. Augustyn był z kolei dobrze wykształconym intelektualistą epoki późnego Cesarstwa. Jego znajomość prawa rzymskiego bywa oceniana różnie, nie zmienia to jednak faktu, iż w swoich pismach wykorzystywał prawniczą terminologię, która często służyła mu jako metafora dla oddania prawd teologicznych⁷⁰.

W *Traktacie o prawie* nie można odnaleźć jednak żadnych romanistycznych wątków, które zostałyby zaczerpnięte z pism wskazanych myślicieli, mimo iż prace św. Augustyna zostały przywołane aż trzydziestokrotnie. Akwinata przywoływał jedynie te wypowiedzi wspomnianych pisarzy, które koresponowały z rozważaniami nad strukturą prawa *in genere* oraz dotyczyły relacji łączących prawo naturalne z prawem ludzkim. W ten sposób przemilczane zostały wszelkie odwołania do prawa rzymskiego jako skonkretyzowanego porządku prawnego.

⁶⁶ Zob. uwagi J. Budziszewskiego na temat potencjalnych źródeł prawa rzymskiego, które Akwinata mógłby w odniesieniu do tego artykułu wykorzystać, choć nie uczynił tego (J. Budziszewski, *op. cit.*, s. 442–443).

⁶⁷ S. Th. I–II, q. 97, a. 3, ad. arg. 1.

⁶⁸ *Isid.*, *Synon.* II, 80. Na temat użycia przez św. Izzydora pojęcia *usus* w odniesieniu do zwyczaju zob. J. de Churruca, *Le concept de droit coutumier chez Isidore de Seville*, w: *Coutumes et libertas. Actes des journées internationales de Toulouse, 4–7 juin 1987*, Recueil de mémoires et travaux publiés par la Société d'Histoire du Droit et des Institutions des Anciens Pays de Droit Ecrit XIV, Montpellier 1988, s. 147.

⁶⁹ Na temat poglądów Cyncerona na prawo rzymskie zob. opracowanie E. Costy, *Cicerone giure-consulto*, t. 1–2, Bologna 1937.

⁷⁰ Por. F. Lardone, *Roman Law in the Works of St. Augustine*, *Georgetown Law Journal* 1932–1933/21, s. 435–456 oraz J. Kodreński, *Św. Augustyn wobec prawa rzymskiego*, ZNUŁ, Nauki Humanistyczno-Społeczne, Seria I, 1965/38, s. 37–49.

4. Podsumowanie

Pośród pisarzy starożytnych, do pism których św. Tomasz odwoływał się, opracowując *Traktat o prawie*, miejsce szczególne zajmuje św. Izydor z Sewilli. Wyimki z jego dzieł w znacznym stopniu posłużyły Akwinacie do zbudowania szkieletu rozważań nad prawem jako konkretnym porządkiem prawnym, który pozostaje w określonych relacjach względem prawa naturalnego, wiecznego, Bożego.

Stwierdzić można zatem, iż podczas gdy pisma filozoficzne i teologiczne, na czele z tymi autorstwa Cyserona i św. Augustyna, posłużyły jako kanwa wywodu nad teoretyczną istotą praw, tak analiza pism św. Izydora wraz z bezpośrednimi odwołaniami do prawa rzymskiego i kanonicznego posłużyła dominikańskiemu myślicielowi do przedstawienia relacji łączącej ujęcie filozoficzno-teologiczne z prawnopozytywnym⁷¹.

Ujmując to zagadnienie nieco inaczej, można stwierdzić, że wykorzystanie rzymskich i izydorowych argumentów posłużyło do sformułowania przez Doktora Kościoła „pomostu” łączącego czysto teoretyczne i teologiczne ujęcie problemu prawa z obowiązującym prawem ludzkim. Podczas zatem, gdy odwołania do pism filozofów i teologów uznać można za podstawę ukształtowania swoistego „meta-prawa”, tak źródła prawa rzymskiego oraz fragmenty pochodzące od św. Izydora ukazywały sposób recypowania tych transcendentnych rozważań na grunt doczesny. Ostatecznie bowiem koncepcja Akwinaty jest ściśle teologiczna⁷².

W ten sposób należy stwierdzić, iż choć Tomaszowa myśl prawna nie zdradza cech ulegania gruntownej romanizacji, jednak prawo starożytnych Rzymian przyczyniło się do nabrania przez nią ostatecznego, wyrazistego i spójnego charakteru.

⁷¹ Inną próbę spojrzenia na źródła wykorzystywane przez Akwinatę zaproponował **J.J. Gil Cremades** w swoim artykule *La ley natural como participacion en Santo Tomas de Aquino*, Anuario de Filosofia del Derecho 9/1962, s. 104. Wskazał on na dwie grupy źródeł – tych odnoszących się do ziemskiego, zwyczajnego udziału w prawie (Arystoteles, Cyseron, kodyfikacja justyniańska, św. Izydor) oraz takich, które odnoszą się do transcendentnego wymiaru prawa (św. Augustyn, Dekret Gracjana).

⁷² Por. **W. Giertych**, *Wprowadzenie do dyskusji na temat prawa ludzkiego*, Przegląd Tomistyczny 2007/13/1, s. 205–211, w szczególności 209.

DODATEK

Źródła prawa kanonicznego w *Traktacie o prawie*

Wprawdzie istotą powyższych rozważań był problem ustalenia zakresu wykorzystania prawa rzymskiego przez św. Tomasza z Akwinu w tzw. *Traktacie o prawie* trzeba podnieść, iż dominikański uczone przywoływał w swych pismach również argumenty zaczerpnięte z dorobku prawa kanonicznego.

Sposób, jak i cel ich powoływania są zbieżne z tymi, które odnoszą się do źródeł prawa rzymskiego. Pewną osobliwością zdaje się być jednak fakt, iż Tomasz posługiwał się przede wszystkim *Dekretem* Gracjana. W czasie prac nad *Traktatem o prawie* istniały już inne systematyczne opracowania, do których Akwinata jednak nie sięgnął. Przede wszystkim zdziwienie budzi jednokrotne posłużenie się *Dekretami Grzegorza IX*, których autorem był współbrat dominikanina i generał zakonu, Rajmund z Panyafort.

Poniżej przedstawiono zestawienie pojawiających się w *Traktacie o prawie* cytatów pochodzących ze zbiorów prawa kanonicznego.

	Kwestia z <i>Traktatu o prawie</i>	Źródło prawa kanonicznego
1.	Q. 90, a. 3, s.c. <i>Sed contra est quod Isidorus dicit, in libro Etymol., et habetur in Decretis, dist. 2: Lex est constitutio populi, secundum quam maiores natu simul cum plebibus aliquid sanxerunt. Non est ergo cuiuslibet facere legem.</i>	Dec. 1, dist. 2, c. 1 <i>Lex est constitutio populi, qua maiores natu simul cum plebibus aliquid sanxerunt.</i>
2.	Q. 90, a. 4, s.c. <i>Sed contra est quod dicitur in Decretis, 4 dist., quod leges instituuntur cum promulgantur:</i>	Dec. 3, dist. 4, c. 3, Append. Grat. <i>Leges instituuntur, cum promulgantur, firmantur, cum moribus utentium approbantur.</i>
3.	Q. 94, a. 4, arg. 1. <i>Dicitur enim in decretis, dist. I, quod ius naturale est quod in lege et in Evangelio continentur.</i>	Dec. 1, dist. 1, praef. <i>Ius naturae est, quod in lege et evangelio continentur; quo quisque iubetur alii facere, quod sibi uult fieri, et prohibetur alii inferre, quod sibi nolit fieri.</i>
4.	Q. 94, a. 5, s.c. <i>Sed contra est quod dicitur in decretis, dist. V, naturale ius ab exordio rationalis creaturae. Nec variatur tempore, sed immutabile permanet.</i>	Dec. 1, dist. 6, c. 3, Append. Grat. § 1 <i>Naturale ergo ius ab exordio rationalis creaturae incipiens, ut supra dictum est, manet immobile.</i>
5.	Q. 96, a. 5, arg. 2. <i>Praeterea, Urbanus Papa dicit, et habetur in decretis, XIX qu. II, qui lege privata ducitur, nulla ratio exigit ut publica constringatur.</i>	Dec. 2, c. 19, q. 2 <i>Si quis horum in ecclesia sua sub episcopo populum retinet, et seculariter uiuit, si afflatus Spiritu sancto in aliquot monasterio uel regulari canonica saluare se uoluerit, quia lege priuata ducitur, nulla ratio exigit, ut a publica lege constringatur.</i>

	Kwestia z <i>Traktatu o prawie</i>	Źródło prawa kanonicznego
6.	Q. 96, a. 5, ad. arg. 3 <i>secundum quod dicitur Extra, de constitutionibus, cap. cum, quod quisque iuris in alterum statuit, ipse eodem iure uti debet. Et sapeintis dicit auctoritas, patere legem quum ipse tuleris.</i>	X. 1, 2, 6. <i>Quum igitur quod quisque iuris in alterum statuit ipse debeat uti eo, et sapientis dicat auctoritas: „Patere legem, quam tu ipse tuleris.”</i> [...].
7.	Q. 97, a. 2, s.c. <i>Sed contra est quod dicitur in decretis, dist. XII, ridiculum est et satis abominabile dedecus, ut traditiones quas antiquitus a patribus suscepimus, infringi patiamur.</i>	Dec. 1, dist. 12., c. 5 <i>Ridiculum est, et satis abominabile dedecus, ut traditiones, quas antiquitus a patribus suscepimus, infringi patiamur.</i>

Bibliografia

Opracowania

- Budziszewski J.**, *Commentary on Thomas Aquinas's Treatise on Law*, Cambridge University Press, Cambridge 2014.
- Churrucá Juan de**, *Presupuestos para el estudio de las fuentes jurídicas de Isidoro de Sevilla*, Anuario de Historia del Derecho Español 1973/43, s. 429–444.
- Churrucá Juan de**, *En torno al concepto de “ius civile” en San Isidoro*, Estudios de Deusto 1975/22, s. 97–109.
- Churrucá Juan de**, *Las Instituciones de Gayo en San Isidoro de Sevilla*, Publicaciones de la Universidad de Deusto, Bilbao 1975.
- Churrucá Juan de**, *Le concept de droit coutumier chez Isidore de Seville*, w: *Coutumes et libertas. Actes des journées internationales de Toulouse, 4–7 juin 1987*, *Coutumes et libertas. Actes des journées internationales de Toulouse, 4–7 juin 1987*, Recueil de mémoires et travaux publié par la Société d'Histoire du Droit et des Institutions des Anciens Pays de Droit Ecrit XIV, Montpellier 1988, s. 145–154.
- Costa Emilio**, *Cicerone giureconsulto*, t. 1–2, Bologna 1937.
- Giertych Wojciech**, *Wprowadzenie do dyskusji na temat prawa ludzkiego*, Przegląd Tomistyczny 2007/13/1, s. 205–211.
- Gil Cremades Juan José**, *La ley natural como participación en Santo Tomás de Aquino*, Anuario de Filosofía del Derecho 1962/9, s. 83–144.
- Galkowski Tomasz**, *Dylematy wokół ustawy kanonicznej (I) – ordinatio rationis czy fidei w świetle encykliki Fides et ratio*, Prawo Kanoniczne 2015/58/3, s. 3–28.
- Gratian**, *The Treatise on Laws (Decretum DD. 1–20). With the Ordinary Gloss*, tłum. Augustine Thompson, James Gordley, The Catholic University of America Press, Washington D.C. 1993.
- Isidori Hispalensis Episcopi. Etymologiarum sive Originum Libri XX*, recognovit brevisque adnotatione critica instruit **Wallace Martin Lindsay**, t. I, *libros I–X continens*, Oxonii e Typographeo Clarendoniano 1911.
- Isidoro de Sevilla. Etimologías. Libro V. De legibus – De temporibus. Introducción, edición crítica, traducción y notas por Valeriano Yarza Urquiola i Francisco Javier Andrés Santos*, Les Belles Lettres, Paris 2013.

- Jesús Ledesma Uribe José de**, *El Derecho Romano en los Primeros Siglos de la Europa Medieval*, Jurídica. Anuario del Departamento de Derecho de la Universidad Iberoamericana 1973/5, s. 346-351.
- Kodreński Jan**, *Św. Augustyn wobec prawa rzymskiego*, ZNUŁ, Nauki Humanistyczno-Społeczne, Seria I, 1965/38, s. 37-49.
- Korporowicz Łukasz J.**, *Bezpośrednie wykorzystanie prawa rzymskiego w tzw. Traktacie o prawie (S.Th. I-II, qq. 90-97) św. Tomasza z Akwinu*, *Studia Prawno-Ekonomiczne* 2017/102, s. 37-51
- Krynicka Tatiana**, *Izydor z Sewilli*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2007.
- Lardone Francesco**, *Roman Law in the Works of St. Augustine*, *Georgetown Law Journal* 1932-1933/21, s. 435-456.
- Luszczyńska Malgorzata**, *'Ubi ratio, ibi ius'. Doktryna prawna świętego Tomasza z Akwinu*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2013.
- Mayer-Maly Theo**, *Isidor – Gratian – Thomas: Stationen einer allgemeinen Rechtslehre*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung* 1994/80, s. 490-500.
- Mentaxa Rosa**, *Algunas consideraciones sobre los crimina, en particular contra el estado, en las Etimologías de Isodoro (Et. 5,26)*, *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 1997/65, s. 397-421.
- Robleda Olis**, *La noción tomística de la Ley en relacion con las ideas romanas*, *Gregorianum* 1967/48, s. 284-301.
- Sancti Thomae Aquinatis**, *Opera Omnia*, t. 7, *Prima Secundae Summae Theologiae a Questionae LXXI ad Questionem CXIV*, Typographia Polyglotta S.C. de Propaganda Fide, Romae 1892.
- Sobański Remigiusz**, *Nauki podstawowe prawa kanonicznego*, t. 1, *Teoria prawa kościelnego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2001.
- Stein Peter**, *Roman Law in European History*, Cambridge University Press, Cambridge 1999.
- Viaregno Gloria**, *Un confronto tra Modestino e Isidoro sulle facultà della lege*, w: G. Bassanelli Sommariva, S. Tarozzi (red.), *Ravenna Capitale. Uno sguardo ad Occidente. Romani e Goti – Isidoro di Siviglia*, Maggioli Editore, Santarcangelo di Romagna 2012, s. 117-127.
- Wenger Leopold**, *Die Quellen der Römischen Rechts*, Adolf Holzhausens NFG, Wien 1953.

Łukasz JAN KORPOROWICZ

INDIRECT USE OF THE ROMAN LAW IN THE SO-CALLED
TREATISE ON LAW (S. TH I-II, QQ. 90-97) BY SAINT THOMAS AQUINAS

(Summary)

The article concerns the issue of indirect use of the Roman law by Saint Thomas in so-called *Treatise on Law*. Although Aquinas mentioned the authority of numerous ancient authors – both pagan and Christian – the influence of Roman lawyers' thought can be found just in the references to the writings of Saint Isidore of Seville.

Keywords: Saint Thomas Aquinas; Saint Isidore of Seville; Roman law; reception